

СВИНАРСТВО НАДДНІПРЯНЩИНИ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

В. І. Халак, кандидат сільськогосподарських наук;

П. Т. Чегорка

ДУ Інститут сільського господарства степової зони НААН України

На основі аналізу літературних та статистичних даних кінця ХІХ – початку ХХ ст. з'ясовано стан розвитку свинарства на теренах Катеринославської губернії.

Ключові слова: *свинарство, Катеринославська губернія, порода, хвороби.*

Вивчення історичних аспектів розведення та використання сільськогосподарських тварин, особливо у розрізі регіонів, являє собою відособлений напрямок досліджень. У мас-штабах України найбільш вагомим доробком є ґрунтовна монографія «Історія розвитку тваринництва Полтавщини ХІХ–ХХ ст.» М. А. Якименка та В. М. Нагаєвича, в якій висвітлено основні етапи становлення тваринництва Полтавської губернії [1]. Але щодо Наддніпрянщини, то даному питанню присвячена незначна кількість публікацій [2, 3, 4].

Матеріалом для написання статті слугували архівні матеріали: збірники постанов Катеринославського губернського земства, звіти про ветеринарно-санітарний стан губернії, звіти обстежень стану тваринництва, складені спеціальною комісією шляхом заповнення подвірних карток та опитувальних бланків, каталог Південно-Російської Обласної сільсько-господарської промислової і кустарної виставки тощо.

Про загальний стан розвитку свинарства в південній Росії у ХІХ ст. свідчать дані, наведені в енциклопедичному виданні «Россия. Полное географическое описание нашего отечества»: «Свиноводство носит почти исключительно потребительский характер...» [5]. Така характеристика повною мірою відповідала тогочасному стану розвитку даної галузі у Катеринославській губернії. В іншому документі («Звіт про стан ветеринарної частини у Катеринославській губернії у 1905 р.») вказано, що «Свиноводство в губернии незначительное и разводится только для местной и собственной потребности» [6].

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Катеринославська губернія займала площу 5 635 737 десятин (6 339 200 га) з населенням 1 833 958 чоловік і включала 8 повітів [7] (табл. 1).

За даними А. А. Конорського [8], «Звітів про стан ветеринарної частини» і звітів «Тваринництво Катеринославської губернії по даних обстежень», [9–19] в 1883–1916 рр. у Катеринославській губернії поголів'я свиней становило 252,9–595,3 тис. голів (табл. 2). Слід зазначити, що за вказаний період свинопоголів'я збільшилось у 2,32 рази.

У таблиці 2 наведені дані про чисельність свиней в розрізі окремих повітів. Перше місце серед них посідав Олександрівський повіт. Станом на 1905 р. поголів'я свиней в цілому становило 54 774 голови. На нашу думку, це можна пояснити наявністю у даному повіті значної кількості німецьких колоній, мешканці яких успішно розводили свиней як для власних потреб, так і на продаж [13]. На чисельність поголів'я також суттєво впливали епізоотії та рівень урожайності зернових культур.

Породний склад місцевих свиней не був надто різноманітним – це беркшири, йоркшири, темворси, креонези. У 1910 р. в обстежених 298 826 селянських дворах серед 372 979 свиней кнури-плідники становили 4,4 %, свиноматки – 58 %, молодняк на відгодівлі – 37,4 %. При цьому породний склад кнурів-плідників був таким: безпородні – 15 700, беркшири – 25, йоркшири – 330, темворси – 24, креонези – 2, без вказування породи – 549, по-місні тварини – 2. Співвідношення “породисті”: “прості” для кнурів-плідників дорівнювало 1:40, а на одного породистого кнура у середньому припадало 13 свиноматок.

1. Адміністративний поділ, площа і кількість населення у повітах Катеринославської губернії в 1895 р.

Повіт	Площа, десятин	Кількість населення
Олександрівський	8 801	271 394
Бахмутський	8 106	200 177
Верхньодніпровський	6 164	173 628
Катеринославський	6 611	187 652
Маріупольський	8 065	227 863
Новомосковський	5 739	228 185
Павлоградський	7 746	257 486
Слав'яносербський	4 473	176 412

У Верхньодніпровському повіті в 1911 р. функціонувало два заводи з розведення тварин йоркширської породи з 15 кнурами та 112 свиноматками і один – беркширської породи – з 4 кнурами та 90 свиноматками. Співвідношення породних кнурів до безпородних дорівнювало 1:40 [16].

2. Поголів'я свиней відповідно до повітів Катеринославської губернії, голів

Повіт	Роки				
	1899	1900	1902	1905	1911
Олександрівський	56 497	27 882	46 808	54 774	68 320
Бахмутський	34 729	52 034	27 428	29 621	51 393
Верхньодніпровський	37 120	31 017	42 690	30 901	42 299
Катеринославський	33 107	29 055	30 322	31 608	27 875
Маріупольський	31 997	33 099	32 755	31 433	54 587
Новомосковський	35 666	34 227	29 000	29 146	52 594
Павлоградський	42 071	41 505	31 147	34 136	53 869
Слов'яносербський	18 899	14 675	8 217	11 264	22 042
Усього	290 683	263 494	248 367	252 883	372 979

З піднесенням промислового розвитку краю, будівництвом залізниць, формуванням крупних населених пунктів, зростанням кількості міського населення робочих категорій сви-нарство набуло промислового характеру. При цьому простежується тенденція до зростання поголів'я свиней безпосередньо у містах губернії: «Свиноводство в городах также значитель-но развито и, отличаясь полной доступностью для каждого, служит большим подспорьем в экономической жизни беднейшего населения, оно не требует особого ухода и содержания и с избытком оплачивает корма, которыми служат различные отбросы хозяйства» [13]. Загальна кількість свиней в обстежених у 1912 р. містах губернії становила 7 929 голів – найбільша кількість тварин була у Новомосковську – 1 420 голів.

Більшість “міських” свиней – тварини невідомого походження. Співвідношення “по-родисті”: “прості” для кнурів становило 1:2, свиноматок – 1:7. Вже тоді власники свиней прагнули поліпшити продуктивні якості свого поголів'я, скороспілість і м'ясність. Добрі ре-зультати в підвищенні рівня продуктивності були отримані за рахунок розведення породи йоркшир.

Щодо розвитку тваринництва, в тому числі і свинарства, найкращі показники були в приватновласницьких господарствах [2]. Саме в них проходила апробація нових порід, пере-дових технологій утримання та годівлі тварин тощо. У господарстві крупного землевласни-ка князя Андрія Другого Костянтиновича Бабушкіна (загальна площа двох маєтків стано-вила 5 770 десятин) культурне свинарство було започатковане в 1898 р. [20]. Спочатку стадо свиней великої білої породи (англійської селекції) складалося з 12 свиноматок та 3 плідників власного заводу і 1 плідника англійського походження. У 1903 р. на Харківській Всеросій-ській виставці А. К. Бабушкін придбав доброякісного плідника на кличку «Холовель» заводу Моргунова з Воронежської губернії (тварина походила з Англії, у віці 1 рік 8 місяців її жива маса дорівнювала 27 пудів, або 392 кг). В господарстві князя велась племінна книга. Тварин утримували в свинарниках, розгороджених на денники. Прибуток господарства від свинар-ства складався з продажу

тварин іншим власникам для дальшого розведення, а також на м'ясо і сало. Деякі трирічні тварини досягали живої маси 30 пудів, або 480 кг.

3. Поголів'я свиней у містах Катеринославської губернії станом на 1912 р.

Місто	Кількість свиней, голів	У %
Олександрівськ	367	4,6
Бахмут	1 012	12,7
Верхньодніпровськ	975	12,3
Катеринослав	1 107	13,0
Луганськ	1 203	15,2
Маріуполь	662	8,3
Нікополь	317	4,0
Новомосковськ	1 420	17,9
Павлоград	866	10,9
Усього	7 929	100,0

У Верхньодніпровському повіті заводи з розведення йоркширської породи належали землевласникам Е. К. Бродському і А. Д. Гур'євій, беркширської – І. В. Тищенко [16].

Щодо хвороб свиней, то відповідно до «Звітів про стан ветеринарної частини» [15,19] серед них переважали бацилярна рожа, чума свиней, сентимеція, туберкульоз, глистяні інвазії (табл. 4). Падіж тварин у молодому віці від «свинячих» хвороб завдавав значної шкоди господарствам і був серйозною перешкодою на шляху до збільшення поголів'я свиней [6].

4. Поширення хвороб свиней у Катеринославській губернії

Рік	Хвороби					
	рожа		чума		сентимеція	
	виявлено	загинуло	виявлено	загинуло	виявлено	загинуло
1899	919	698	-	-	-	-
1900	670	580	-	-	-	-
1902	1 237	943	-	-	-	-
1905	3 115	2 669	329	304	-	-
1913	3 139	1 465	389	286	51	29

Найбільш поширеною хворобою була бацилярна рожа, яка викликала широкомасштабні епізоотії та завдавала суттєвих збитків свинарству.

Особливо часто бацилярну рожу реєстрували в німецьких колоніях. Катеринославське губернське земство ще у 1896 р. прийняло постанову про необхідність виділення певних коштів на придбання вакцини з Нижнього Новгорода і проведення щеплень [21]. З 1902 р. вакцину почала виготовляти Катеринославська бактеріологічна станція. Цього ж року в 76 пунктах губернії щеплення зробили 5 495 тваринам, в 1904 р. – 15 498, а в 1913 р. – 439 013 тваринам [18]. З 1902 р. в губернії започаткували щеплення бацилярної рожі і цього ж року в 76 пунктах зробили щеплення 5 495 особинам, в 1903 р. – 7 239, а в 1904 р. – 15 498 тваринам. У 1909 р. була підготовлена і вийшла з друку «Інструкція об умовнях производства прививок против рожи свиней», що стало основою практики щеплення від цієї хвороби.

Велику увагу розвитку тваринництва приділяло губернське земство. Дослідження стану тваринництва покладали на ветеринарний і агрономічний персонал Департаменту земле-робства. За період з 1896 по 1911 рр. земство спеціально приймає 4 постанови для налагодження ветеринарної роботи, організації щеплень, забезпечення плідниками тощо. Питання про масове поліпшення тваринництва мало велике економічне значення для населення губернії, про що свідчить неодноразове слухання на засіданнях губернського земства доповідей про виділення асигнувань на ветеринарне обслуговування, страхування

худоби, організацію виставок тощо. В 1910 р. губернським земством спільно з представниками Департаменту землеробства був розроблений розширений план масового поліпшення стану тваринництва.

Розвитку сільського господарства на наукових засадах повинна була сприяти органі-зована в 1911 р. Катеринославська обласна сільськогосподарська дослідна станція. До її складу входив відділ тваринництва з дослідним скотним двором і штатом співробітників (завідувач, два старших і два молодших помічники, старший скотник).

Особливу роль у розвитку всіх галузей сільського господарства, в тому числі й тваринництва, відіграла Південно-Російська Обласна сільськогосподарська промислова і кустар-на виставка, яка відбулася в Катеринославі у 1910 р. [22]. Поряд з різними свійськими тваринами на ній було експоновано 140 голів свиней різних порід, статі та віку, які належали 15 власникам. У роботі виставки брали участь не тільки представники з Катеринославської (11 господарств), але й з Харківської (1), Таврійської (2) губерній і навіть з Франції (1). Серед свиней за чисельністю переважали йоркшири, як чистокровні, так і помісі. Призові місця за результатами оцінки тварин посіли такі відомі заводчики, як С. С. Деконський, А. К. Бабуш-кін, Е. К. Бродський. Золота медаль дісталася завезеним з Англії чистокровним йоркширам з господарства С. С. Деконського (с. Красний Кут Верхньодніпровського повіту). Племінні кнурці з його господарства коштували від 40 до 200 карбованців. За тогочасною оцінкою “очень недурны” були свині породи креонез з Олександрівського і Бахмутського повітів.

Висновки

1. Свинарство в Катеринославській губернії на рубежі XIX–XX ст. вирізнялось виключно споживацьким характером.

2. У Катеринославській губернії в кінці XIX – на початку XX ст. у цілому налічувалося 248–595 тис. свиней або 2,25–5,40 % від загального поголів'я свиней в Росії.

3. Найпоширенішими хворобами того часу були бацилярна рожа та чума свиней, для ліквідації осередків поширення яких здійснювалися спеціальні заходи.

4. Найбільшого піднесення тваринництво, в тому числі й свинарство, досягло в приватновласницьких господарствах.

5. Важливу роль у розвитку свинарства відіграло систематичне ввезення та інтенсивне використання тварин зарубіжної селекції, а також регулярні повітові виставки, особливо Південно-Російська Обласна сільськогосподарська промислова і кустарна виставка.

Бібліографічний список

1. Якименко М. А. Історія розвитку тваринництва Полтавщини XIX–XX століття / М. А. Якименко, В. М. Нагаєвич. – Полтава, 2007. – 202 с.
2. Вакулик В. В. Скотарство у великих поміщицьких господарствах Наддніпрянщини (кінця XIX – початку XX ст.) / В. В. Вакулик, В. С. Савчук // Наддніпрянська Україна: [історичні процеси, події, постаті]. – 2003. – Вип. 2. – С. 144–152.
3. Козловская М. В. Исторические аспекты развития животноводства в Приднепровье / М. В. Козловская, П. Т. Чегорка // Матеріали VI (XIX) наук.-виробнич. конф. [«Науково-методичні основи управління породотворним процесом на Дніпропетровщині»], (Дніпро-петровськ, 30 трав. 2003 р.) / УААН; Ін-т тваринництва центральних районів УААН. – Дніпропетровськ, 2003. – С. 16–24.
4. Коровніков Г. Б. Про проблеми тваринництва Дніпропетровської області на початку XX ст. / Г. Б. Коровніков // Тваринництво України. – 2004. – № 8. – С. 29–31.
5. Россия. Полное географическое описание нашего отечества / Под ред. В. П. Семенова. – С.-Петербург, 1910. – 984 с. – (Т. 14).
6. Отчет о состоянии ветеринарной части в Екатеринославской губернии в 1905 г. – Екатеринослав, 1906. – 363 с.
7. Памятная книжка и адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1889 г. – Екатеринослав, 1889. – 276 с.
8. Конорский А. А. Мясные ресурсы Украины, Дона и Северного Кавказа / А. А. Конорский. – К.: Изд-во Центросоюз, 1919. – 92 с.

9. Отчет о состоянии ветеринарной части в Екатеринославской губернии в 1899 г. – Екатеринослав, 1900. – 165 с.
10. Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. – Екатеринослав, 1914. – 1776 с. – (Т. 1. – 1866–1889 гг.).
11. Животноводство Екатеринославской губернии по данным обследования, проведенного в 1911 г. – Екатеринослав, 1912. – 1901 с.
12. Животноводство Екатеринославской губернии по данным обследования, проведенного в 1912 г. – Екатеринослав, 1913. – 178 с.
13. Животноводство в городах Екатеринославской губернии по данным обследования, проведенного в 1912 г. – Екатеринослав, 1913 – 165 с.
14. Сведения о ветеринарно-санитарном состоянии Екатеринославской губернии за август 1909 г. – Екатеринослав, 1910. – 78 с.
15. Отчет о состоянии ветеринарной части в Екатеринославской губернии за 1913 г. – Екатеринослав, 1914. – 371 с.
16. Отчет о ветеринарно-санитарном состоянии Верхнеднепровского уезда за 1912 г. – Верхнеднепровск, 1913. – 89 с.
17. Отчет Екатеринославской уездной земной управы за 1912 г. по ветеринарной части. – Екатеринослав, 1913 г. – 160 с.
18. Отчет Екатеринославской уездной земной управы за 1913 г. по ветеринарной части. – Екатеринослав, 1914 г. – 193 с.
19. Отчет о состоянии ветеринарной части в Екатеринославской губернии в 1900 г. – Екатеринослав, 1901. – 174 с.
20. Хозяйство землевладельца Андрея Второго Константиновича Бабушкина. – Екатеринослав, 1910. – 36 с.
21. Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания – Вып. 2, ч. 11 (1866–1913 гг.). – Екатеринослав, 1916.
22. Южно-Русская Областная сельскохозяйственная промышленная и кустарная выставка 1910 г. – Екатеринослав, 1913. – 256 с.